

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Дипломна робота
магістра

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ
САМОПОВАГИ У ДОШКІЛЬНИКІВ**

Виконала: студентка 2 курсу
Групи Pss1-M19z
спеціальності 053 Психологія
Тимків Оксана Михайлівна

Керівник:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Сімко Руслан Теодорович,
кандидат психологічних наук, старший
викладач

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМОПОВАГИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1. Аналіз філософських, педагогічних та психологічних досліджень проблеми самоповаги.....	7
1.2. Основні тенденції в дослідженні самоставлення дошкільників.....	13
1.3. Концепція та програма дослідження самоповаги дошкільників.....	28
Висновки до першого розділу	46
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ВІКОВИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОПОВАГИ ДОШКІЛЬНИКІВ	48
2.1. Стратегія та методика констатуючого етапу дослідження.....	48
2.2. Особливості проявів самоповаги в дошкільному віці.....	57
Висновки до другого розділу	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна освіта України виходить на якісно новий рівень, що зумовлено прогресивними тенденціями у формуванні громадянського суспільства, розширенням меж людської свободи, демократизацією принципів суспільного та індивідуального життя, зміною пріоритетів на користь цінності людської особистості. Ці особливості актуалізують проблему гуманізації освіти, необхідність модернізації її цілей та принципів, оновлення змісту, вдосконалення навчально-виховних технологій.

Однак аналіз сучасної практики сімейного та суспільного виховання засвідчує існування суперечностей між проголошеними ідеями гуманізації освіти та реальним станом справ. Тривале ігнорування ідеї самоцінності людської особистості, насадження масового колективізму, домінування монологічної стратегії у вихованні гальмують модернізацію та оновлення освіти, ускладнюють процес реалізації прогресивних ідей та особистісно орієнтованих технологій. Педагогічна робота з виховання дошкільника як суб'єкта життєдіяльності, здатного шанобливо, гідно, ціннісно ставитися до себе та оточуючих, підмінюється його надмірною інтелектуалізацією, орієнтацією на формальні результати. Наслідком цього є зниження інтересу педагогів до копіткої роботи з плекання дитячої душі, виховання свідомого ставлення зростаючої особистості до природи, предметного світу, людей, власного „Я”. Проблема розвитку свідомості та самосвідомості дошкільника в наш час є проблемою становлення особистісного ядра, закладання базису культури, збалансованості потенційних можливостей та реалізованих здібностей.

Таким чином, необхідність теоретико-експериментального дослідження психологічних умов розвитку самоповаги у дошкільному віці обумовлюється соціальним замовленням на модернізацію дошкільної освіти та впровадження особистісно орієнтованих виховних технологій. Суспільна значущість дослідження розвитку самоповаги в ранньому онтогенезі суттєво зросла у зв'язку з новою освітньою парадигмою, яка потребує відповідного теоретико-методичного забезпечення.

Варто зауважити, що в останні десятиліття в Україні зріс інтерес науковців до проблем самосвідомості в ранньому онтогенезі. Доказом цього є дослідження таких науковців, як І.Д.Бех (розвиток моральної свідомості), М.Й.Боришевський (самосвідомість як механізм регуляції поведінки), М.В.Вовчик-Блакитна (передумови розвитку особистості в ранньому дитинстві), О.Л.Кононко (самолюбність як базова якість особистості, складова життєвої компетентності), В.К.Котирло (розвиток волі в ранньому онтогенезі), С.Є.Кулачківська (емоційні взаємини дитини з дорослими), О.І.Кульчицька (формування моральних почуттів), Ю.О.Приходько (ціннісне ставлення до однолітків), С.П.Тищенко (емоційно-ціннісне ставлення до себе, рефлексія), Т.М.Титаренко (проблеми особистісного розвитку дошкільника). Вагомий внесок у дослідження процесів самосвідомості, пов'язаних із виробленням дошкільниками ціннісного ставлення до себе, зробив Р.Х.Шакуров, який розмежував різні прояви самоствавлення, показав спільне та відмінне між ними; схарактеризував процеси переходу короточасних епізодичних переживань у стійкі, тривалі; виділив вікові модифікації самолюбності дошкільників.

І все ж на сучасному етапі розвитку педагогічної та вікової психології проблема самоповаги дошкільника, особливостей її прояву та психологічних умов розвитку залишається розробленою, проаналізованою лише частково, в контексті інших аспектів особистісного становлення. Це і визначило правомірність та доцільність теоретичного та експериментального вивчення самоповаги в ранньому онтогенезі.

Об'єктом дослідження виступає процес становлення самоповаги старших дошкільників як інтегрованої та узагальненої характеристики особистості.

Предметом дослідження є психологічні закономірності та умови ефективного розвитку самоповаги у дітей 4-6 років.

Мета дослідження полягає у теоретичному аналізі та експериментальному вивченні ставлення дитини до себе, розробці та обґрунтуванні методики розвитку самоповаги у старших дошкільників.

Завдання дослідження:

- уточнити зміст та обґрунтувати критерії самоповаги, встановити закономірності її прояву в дошкільному віці;
- з'ясувати вікові та статеві особливості самоповаги;
- визначити внутрішні та зовнішні детермінанти розвитку самоповаги;
- виділити рівні розвитку самоповаги;

Методологічною основою дослідження є: філософське вчення про сутність особистості та наукові положення психологічної теорії її становлення (К.О.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, О.О.Бодальов); системний підхід до розуміння психіки (Б.Г.Ананьєв, П.К.Анохін, Б.Ф.Ломов, К.К.Платонов), вчення про детермінацію та закономірності її розвитку (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєв, С.Л.Рубінштейн); положення вікової та педагогічної психології про сутність та закономірності розвитку особистості дітей раннього та дошкільного віку (Л.І.Божович, О.В.Запорожець, М.І.Лісіна, В.К.Котирло, В.С.Мухіна); ідеї гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс); психологічні та педагогічні аспекти формування нового покоління фахівців (І.А.Зязюн, В.Г.Кремень, Н.Г.Ничкало, В.А.Семиченко); психологічні основи впровадження у практику особистісно орієнтованих технологій виховання (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, О.Л.Кононко).

Методи дослідження. В процесі реалізації завдань дослідження на всіх його етапах використовувався комплекс методів:

- *теоретичний* аналіз філософської, психологічної, соціологічної та педагогічної літератури, опрацювання нормативних документів дали уявлення про актуальність проблеми, міру її вивченості, допомогли визначити концептуальні засади дослідження;
- *спостереження* за характером активності дошкільників та особливостями взаємодії педагогів та дітей, *анкетування* батьків та педагогів дали змогу з'ясувати особливості самоповаги дошкільників, її внутрішні та зовнішні детермінанти;
- метод *експерименту* слугував для моделювання умов обраного для вивчення явища;

- методами *математичної статистики* оброблено і перевірено здобуті дані.

База дослідження. Дослідження здійснювалося упродовж 2020-2021рр. на базі дошкільних навчальних закладів №21, №20 та №5 м. Кам'янця-Подільського. Експериментом охоплено 81 дошкільник віком 4 та 6 років, 53 батьків досліджуваних та 25 вихователів.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше уточнено критерії визначення самоповаги у дітей дошкільного віку; показано закономірності розвитку самоповаги в умовах предметно-практичної діяльності та спілкування; виділено вікові та статеві особливості самоповаги дошкільників; визначено внутрішні та зовнішні детермінанти.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді доповіді на VI Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців” (19 листопада 2020 р. м. Кам'янець-Подільський), VI Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі” (15 лютого 2021 р., м. Кам'янець-Подільський) та науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 навчальному році, 23 вересня 2020 р., м. Кам'янець-Подільський.

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (56 джерел), додатків. Основний зміст роботи складає 85 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Актуальність дослідження проблеми особистісного розвитку дошкільника та формування його життєвої компетентності обумовлюється соціальним замовленням на реформування освіти та впровадження особистісно орієнтованих технологій. Одним із найменш розроблених аспектів є психологічні умови розвитку *самоповаги* в ранньому онтогенезі. У дипломному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і розкрито шляхи вирішення цієї наукової задачі.
2. Самоповага дошкільника – це особистісне утворення, яке включає в себе ряд взаємопов'язаних компонентів, що доповнюють один одного та характеризуються чутливістю до зовнішніх впливів. Оптимальний рівень самоповаги забезпечується гармонійним поєднанням тенденцій до самовираження, домагання визнання та самозбереження. Домінування будь-якої із сторін призводить до певних деформацій особистості.
3. З'ясовано, що процеси вироблення дошкільниками ціннісного ставлення до себе обумовлюються внутрішніми та зовнішніми детермінантами. Внутрішніми умовами виступають: прагнення дитини до самовираження, апробації власного „Я”; більшою чи меншою мірою виражена потреба у визнанні; готовність до захисту і відстоювання позитивного „Я”; здатність до вироблення самооцінних суджень. Вказані особливості складаються в процесі індивідуального життя дитини і виконують функцію психологічних „опор” у ситуаціях вироблення збереження та захисту позитивного образу-Я. Зовнішніми чинниками самоповаги виступають досвід досягнень дитини та особливості її спілкування із значущими дорослими.
4. Особлива роль у виробленні дитиною ціннісного ставлення до себе належить *предметно-практичній діяльності*. У ній створюються сприятливі умови для самопізнання та самоусвідомлення, реалізації внутрішніх потенцій. Діяльність та її результати допомагають дитині “зрозуміти” себе, виступають критерієм правильності уявлень про себе. Радість успіху чи сум

невдачі говорять самі за себе. Проте не кожна справа, якою займається дитина, дає підставу судити про її самоповагу. Якщо її поведінка суворо регламентується, а для прояву власної ініціативи, творчості не залишається місця, то за таких умов можна очікувати різноманітних деформацій у характері ціннісного ставлення до себе.

5. Важливу роль у вихованні самоповаги в дошкільному віці відіграють значущі дорослі, які організують предметно-практичну діяльність, допомагають дитині перетворитися на її суб'єкта і слугують джерелом оцінних впливів у формуванні ставлення до світу та самого себе. Без допомоги *батьків та педагогів* дошкільнику часто буває важко побачити власний успіх, повною мірою усвідомити чинники, що опосередковують його. Дорослий може допомогти дитині «роздитивитися» результат, оцінити міру виявленої незалежності від допомоги, ініціативи, старанності та пережити відчуття високої власної цінності
6. Було встановлено, що самоповага значною мірою є наслідком індивідуального розвитку дитини і меншою мірою обумовлюється віком та статтю. Незалежно від віку і статі діти прагнуть до самовираження, визнання значущими дорослими, демонструють здатність до самозбереження. Віковою та статевою феноменологією є характер співвідношення між окремими критеріями самоповаги та особливості їх вияву. *З віком* удосконалюються способи самовираження, зменшується залежність від дорослого, підвищуються можливості класифікувати умови діяльності як більш чи менш сприятливі.

Стать позначається на характері розвитку автономності дитини, її здатності до ризику при виборі міри складності завдання, старанності, способах домагання визнання.

7. Процеси вироблення дошкільниками ціннісного ставлення до себе значною мірою обумовлені особливостями стилю керівництва їх самостійною діяльністю значущим дорослим. Встановлено, що найбільш сприятливим є заохочувально-допоміжний, який забезпечує набуття дитиною позитивного

індивідуального досвіду на тлі зацікавленого ставлення дорослого. Проте процеси вироблення ціннісного ставлення до себе ґрунтуються не лише на зовнішніх детермінантах, а значною мірою обумовлюються особливостями внутрішніх соціально-психологічних опор.

8. Було встановлено, що значною мірою можливість дошкільників самовиразитися і таким чином пережити відчуття високої цінності залежить від регламентованості дитячої діяльності. Порівнюючи між собою прояви ціннісного ставлення до себе у різних формах організації дитячої діяльності: заняттях і самостійній діяльності прийшли до висновку, що більш сприятливою є остання, завдяки зниженій регламентованості дитячої діяльності та поведінки. Разом з тим, був зроблений висновок про те, що способи організації як занять, так і самостійної діяльності в цілому не повною мірою забезпечують прагнення дітей до вироблення ціннісного ставлення до себе. Можна говорити про різні чинники, що гальмують ці процеси: як про збіднене предметне середовище, яке не сприяє самовираженню і визнанню, так і про особливості ціннісного ставлення до дітей з боку значущих дорослих.
9. Серед причин, що визначають недостатньо сприятливі умови для розвитку самоповаги дошкільників, визнано низьку обізнаність педагогів стосовно самоповаги і особливостей її виховання в умовах суспільного дошкільного виховання та невключеність у систему пріоритетних цінностей виховання самоповаги у дітей. Педагоги недостатньо усвідомлюють роль самоповаги в житті підростаючої особистості, не володіють чіткими критеріями її оцінок, обмежені у способах стабілізації ціннісного ставлення вихованців до себе.
10. Проведене теоретико-практичне дослідження не вичерпує в повній мірі проблеми емоційно-ціннісного ставлення до себе у дошкільників і зокрема, становлення шанобливого, достойного, ціннісного ставлення до себе. Подальша її розробка може бути пов'язана із з'ясуванням всезагальних характеристик самоповаги, деталізацією окремих складових, поглибленого вивчення психологічних механізмів. Заслужують уваги дослідників питання

наступності у розвитку самоповаги у дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку. Необхідним є проведення спільних психолого-педагогічних досліджень самоповаги по створенню діагностичних методик для виявлення рівнів розвитку самоповаги. На вирішення проблеми розвитку самоповаги у старших дошкільників може вплинути і розробка більш загальних питань, пов'язаних із розвитком самосвідомості в онтогенезі та функціонуванням процесів самосвідомості, формуванням образу-Я та окремих його складових.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 335 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
3. Авдеева Н. Н., Раку Н. И. Становление образа себя у детей первых двух лет жизни. *Развитие психики ребенка в общении со взрослыми и сверстниками.* – Москва : Педагогика. 1990. С. 52-59.
4. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 1977. 380 с.
5. Ануфрієва Р. А., Сохань Л. В. Трансформація українського суспільства: перехід до нової моделі розвитку. *Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2 ч.* Київ : ІЗМН. 1997. Ч.1: *Теорія і технологія життєтворчості.* С.86-91.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Москва : Прогресс, 1986. 420 с.
7. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі. *Філософська і соціологічна думка.* 1994. №3-4. С. 172-185.
8. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія.* 1997. №1. С. 124-129.
9. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: *Науково-метод. посібник.* Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
10. Бех І. Д. Біля витоків сутності особистості. *Шлях освіти.* 1999. №2. С.10-14.
11. Бех І. Д. Дитина в процесі особистісно зорієнтованого виховання. *Теоретико-методичні проблеми виховання учнівської молоді. Збірник наукових праць.* Київ : Пед. думка, 1999. Кн.1. С. 6-11.
12. Бех І. Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. *Початкова школа.* 2000. №5. С.1-3.
13. Божович Л. И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе. *Вопросы психологии.* 1976. №6. С.46-53.

14. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург : Союз, 1997. 220 с.
15. Донченко Е. А., Титаренко Т. М. Личность: конфликт, гармония. Київ : Политиздат Украины, 1989. 158 с.
16. Жизнь как творчество/ [Отв. ред. Л. В. Сохань, В. А. Тихонович]. Київ : Наукова думка, 1985. 304 с.
17. Захарова А. В., Андрущенко Т. Ю. Особенности формирования оценки и самооценки качеств личности в младшем школьном возрасте. *Новые исследования*. Москва : Педагогика, 1981. №124. С. 43-47.
18. Зеньковский В. В. Психология детства. Екатеринбург: Деловая книга, 1995. 347 с.
19. Злобіна О. Г. Життєві цінності та пріоритети молодшої людини. *Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник*. У 2 ч. Київ : ІЗМН, 1997. Ч.1: Теорія і технологія життєтворчості. С. 147-168.
20. Кобзар Б. С., Ігнатова О. І. Саморозвиток особистості як предмет філософського осмислення. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ : Пед. думка, 1999. С. 18-22.
21. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. Москва : Политиздат, 1984. 335 с.
22. Кон И. С. Открытие «Я». Москва : Политиздат, 1978. 367 с.
23. Кононко Е. Л. Чтобы личность состоялась. Київ: Рад. школа, 1991. 221с.
24. Кузьменко В. У. Влияние самостоятельности дошкольников на становление их взаимоотношений со сверстниками: *Автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 / НИИ психологии УССР*. Київ, 1990. 24 с.
25. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 144с.
26. Лисина М. И., Силвестру А. И. Психология самопознания у дошкольников. Кишинев: Штиинца, 1983. 110 с.
27. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1977. 304 с.

28. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. Москва : Политиздат, 1981. 584 с.
29. Мухина В. С. Шестилетний ребенок в школе. Москва : Просвещение, 1986. 144 с.
30. Непомнящая Н. И. Методы изучения и диагностики психического развития ребенка. Москва : НИИ общей педагогики, 1975. 200 с.
31. Проколиенко Л. Н. Развитие психики в онтогенезе. *Воспитание детей дошкольного возраста*. Київ : Рад. шк., 1991. С. 11-23.
32. Психологія і педагогіка життєтворчості / [Ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін.]. Київ : Наука, 1996. 792 с.
33. Раншбург Й., Поппер П. Секреты личности. Москва : Педагогика, 1983. 160 с.
34. Родионова Е. А. Общение как условие формирования личности. *Психология формирования и развития личности*. Москва : Наука, 1981. С. 177- 198.
35. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 688 с.
36. Силвестру А. И. К вопросу о развитии самооценки в дошкольном возрасте. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика, 1978. №2 (19). С.80-85.
37. Силвестру А. И. Основные факторы развития образа самого себя у дошкольников. *Исследования по проблемам возрастной и педагогической психологии*. Москва : НИИ психологии, 1980. С.119-139.
38. Смирнова Е. О., Лагутина А. Е. Осознание своего опыта детьми в семье и в детском доме (дошкольный возраст). *Вопросы психологии*. 1991. №6. С. 30-37.
39. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. Москва : Политиздат, 1972. 303 с.
40. Столин В. В. Самосознание личности. Москва : Изд.-во Моск. универс., 1983. 284 с.

41. Столин В. В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности : Автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.01. Моск. гос. универс. им. М.В.Ломоносова. Москва, 1985. 37 с.
42. Стеркина Р. Б. Роль деятельности в формировании самооценки у детей дошкольного возраста : Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Москва, 1977. 24 с.
43. Тищенко С. П. Психологія виховного впливу сім'ї на дитину. Київ : Знання, 1982. 48 с.
44. Тищенко С. П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я. *Психологія: Респ. наук.-метод. збірн.* Київ : Рад. школа, 1983. Вип. 22. С. 3-19.
45. Тищенко С. П. Я хороший. *Дошкільне виховання.* 1985. №1. С.4-5.
46. Тищенко С. П. Плекаймо у дитини почуття власної гідності. *Дошкільне виховання.* 1988. №11. С. 13.
47. Тищенко С. П. Развитие внутреннего мира ребенка. *Воспитание детей дошкольного возраста.* Под ред. Л. Н. Проколиенко. Київ : Радянська школа, 1990. С. 40-83.
48. Тищенко С. П. Рефлексія як механізм розвитку структур самосвідомості в ранньому онтогенезі. *Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження.* Київ : Любіть Україну, 1999. С. 84-86.
49. Тищенко С. П. Про розвиток самосвідомості в онтогенезі (дошкільний вік). *Актуальні проблеми психології. Том 4: Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання і виховання. За загальною редакцією С. Д. Максименка.* Київ : Нора-прінт, 2001. 192 с.
50. Чамата П. Р. Шляхи формування самосвідомості дитини. *Питання психології виховання: Наукові записки. Т.14.* Київ : Радянська школа, 1960. С. 3-20.
51. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. Москва : Наука, 1977. 143 с.

52. Чеснокова И. И. Сензитивные периоды в развитии самосознания : *Тезисы докладов к VII съезду Общества психологов СССР "Активизация личности в системе общественных отношений"*. Москва : 1989. С. 106-107.
53. Шакуров Р. Х. Самолюбие детей. Москва : Просвещение, 1969. 176 с.
54. Шакуров Р. Х. Позитивна оцінка як фактор розвитку самолюбства дошкільника : *Республ. науково-метод. збірник*. Київ: Рад. школа, 1965. С. 130-138.
55. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва : Мин. прос. РСФСР, 1960. 325 с.
56. Яacobсон С. Г., Морева Г. И. Образ себя и моральное поведение дошкольников. *Вопросы психологии*. 1989. №6. С. 34-41.